

A KÖNYV ÉS FOLYÓIRATKIADÁS ÚJ ÚTJAI

A *Drexel Library Quarterly* „The new publishers” című tematikus száma (vol. 20. 1984. No. 3. Summer) alapján MOHOR Jenő szemléje.

Bár tudjuk régről, hogy „Rómának esete világ tüköre”, s vigyázó szemünket Párizsra kellett vetnünk, manapság, ha a könyvtár- és/vagy információügy újdonságairól van szó, mégis inkább az angolszász, mintsem a latin világ felé tekintünk. Ezért érdemes a *Drexel Library Quarterly*-nek az amerikai könyv-és folyóiratkiadás új fejleményeit, változó világát tárgyaló tematikus számát lapozgatnunk, hiszen ha a változások egyik kiváló oka, a technológiai fejlődés csak lassan, a másik ok azonban, a kiadói költségek növekedése annál eredményesebben „gyűrűzik be” hozzánk is.

A dolog – legalábbis Amerikában – egyszerűen úgy kezdődött, hogy a kiadó legfőbb céljának tekintetében, a büszkeségtől a bevételig jutott el, mint ezt T. *Hubbard*, a szám vendégszerkesztője bevezető tanulmányának címe sugallja. Hubbard széles ívben változja fel az amerikai hivatásos kiadás száz évét, az első, kiadói tevékenységükre büszke, azt hazafias tettként és kulturális misszióként végző kiadóktól, a nagy formátumú kiadói személyiségeken, irodalomszervezőkön keresztül, a tömegtermelést menedzselő és abból jól profitáló üzletemberekig, akik számára az irodalom, a mű épp úgy fogyasztásra és piacra szánt árucikk, mint például a szappan.

Csakhogy a szappanhoz nem fűződik szerzői jog, és „fogyasztása” során valóban el is fogy. Nem így a könyv, a mű, az információ, aminek egyik legfontosabb sajátossága éppen az, hogy fogyasztása, felhasználása során is megmarad; eladása nyomán is megmarad az eladó birtokában; korlátlan alkalommal ismét felhasználható; használatával újabb jobb minőségű információ hozható létre; sűrűsíthető és szétosztható; könnyen szállítható és továbbítható; számos módon és formában tárolható; értéket képvisel és értéket adhat; kivonatható és helyettesíthető, és – végül – ennek során manipulálható is (állapítja meg az információról G. E. *Evans* az újmódi kiadásnak a könyvtárosképzésre gyakorolt hatásáról elmélkedve). Az információnak ezen tulajdonságai, súlyosbodván a technológiai fejlődéssel (gyorsmásolás, video, számítástechnika) annyi új problémát vetnek fel, hogy a szerzői jog lassan a jog egyik legösszetettebb ágává vált. A helyzet voltaképpen megoldhatatlan, mint ezt a híres Betamax-eset is igazolja. (Az Universal City Studios filmgyár beperelte a Betamax videomagnókat gyártó Sony céget, mert a Betamax készülékekkel szerzői jogi védelem alatt álló tv-műsorokat, tv-ben sugárzott filmeket rögzítenek és játszanak újra. A legfelső bíróság végül is a Sony javára döntött, hiszen valamiféle tiltás az amerikai jogban rendkívül fontos „privacy”-t, a magánélet jogát sértené, a konfliktus azonban kétségtelenül fennáll a magánélet joga és a szerzői tulajdonjog között.)

M. A. *Butler* írása (mely a kiadók, a technológiai fejlődés és a szerzői jog között az egyensúly megtartásának lehetőségét keresi) még azt a kérdést is felveti, hogy

nem vált-e a szerzői jog divatjamúlt fogalommá az elektronikus információtovábbítás korában. A szerzői jog története tulajdonképpen a kulturális alkotások és az információk áramlása szabályozásának és ellenőrzésének története. Az 1976-os amerikai szerzői jogi törvény első öt éves felülvizsgálata kapcsán ezt már csak azért is érdemes áttekinteni, mert ahogyan a könyvtári másolatszolgáltatás elterjedésével megjelent a felhasználók és a jogtulajdonosok érdekellentéte, a további technológiai fejlődéssel együtt jár az érdekcsoportok és érdekellentétek számának növekedése. A jogalkotás során el kellene már szakadni a konkrét másolási, rendelkezésre bocsátási formáktól, a szellemi tulajdon fogalmán alapuló, koherens információs/kommunikációs politika irányába.

Az információs politikát – pontosabban a jelenlegi amerikai kormányzat információs politikáját –, a hivatalos kiadványok hatását az információkhoz való általános hozzáférés lehetőségére, és egy új, országos információs politika lehetőségeit veszi bonckés alá *Hernon* és *McClure* inkább csak vájtfülű amerikanológusoknak való cikke.

Érdekesebb a felsőoktatási intézmények kiadói tevékenységének változásairól szóló írás. N. B. *Pascal* beszámolójából megtudhatjuk, hogy a klasszikus amerikai felsőoktatási intézmény, mint kiadó, az ott folyó tanulmányokhoz szükséges anyagot és az intézmény kutatómunkájának eredményeit adta közre. Ezt a publikációs kört elsőként a regionális tevékenység kezdte bővíteni, majd – igen sok egyetem és főiskola esetében – a szépirodalom, főként első megjelenésű verseskötetek, regények. A szépirodalom igazi betörését a felsőoktatási kiadói világba egy 1980-as Pulitzer-díj jelentette, amelyet a Louisiana State University Press által kiadott regény nyert. Ám ez sem elég: a behatárolt igénykörű tankönyvkiadás általában veszteséges; a kiadással kapcsolatos költségek növekedése egyre emeli a könyvek árát; a könyvtári költségvetések csökkenése (legjobb esetben stagnálása) szűkíti, és a könyvtárak közötti együttműködés, hálózatosulás tovább – egyes felsőoktatási kiadványtípusok (pl. bibliográfiák) esetében akár a korábbinak felére is – szűkíti a felvevőképes piacot. A vevőkör csak a produktumok körének bővítésével növelhető, s mivel a felsőoktatási intézmény fő feladata a tanítás, a kutatás és a tudás terjesztése, az adott intézményben nem oktatott tudományok műveinek kiadása is a bővítés egyik lehetősége. Nem ritka az egyetemi kiadók között a művészi kiadványokkal (pl. klasszikusok új, illusztrált kiadásai), regionális vagy történeti érdekű kép (fotó) albumokkal, reprintekkel, sőt, szakácskönyvekkel (táj-jellegű szakácskönyvekkel, gasztronómiatörténeti munkákkal) jelentkező. Növeli a témák körét a felsőoktatás számos újabb tantárgya, mint például a filmtörténet, a science fiction vagy a sporttörténet is. Ugy tűnik, hogy a felsőoktatási kiadók inkább konzervatív intézmények, és konzervatív körökben mozognak, legalább is erre utal, hogy a korábbi, mikropublikációs kísérleteket rideg elutasítás fogadta. Ezért ezek a kiadók, ha belső munkájukat segíti is számítógép, a szoftverpiacon nem kívánnak megjelenni, és meglehetősen távol állnak a tudományos információk elektronikus továbbításától is.

Éz utóbbiról K. A. *Hunter* írt cikket, s szerinte ez az „elektronikus forradalom” a tudomány fejlődésében épp oly jelentős, mint háromszáz éve az első tudományos folyóiratok megalapítása volt. A kiadók és a könyvtárak viszonya változik, az elektronika megjelenése pedig újabb komplikáció ebben az amúgy is mélyreható változás előtt

álló viszonyban. Míg a hatvanas években a folyóirat és a könyv, a monográfia csak az egyéni kutató számára kezdett drága lenni, és a könyvtáraknak elég pénzük volt, hogy a kiadók legfőbb piacát jelentsék, a nyolcvanas évekre erősen megcsappant a könyvtárak anyagi fedezete, a monográfia pedig már-már a tudományos információ dinoszauruszának számít. A piaci nyomásra tehát a kiadó vagy szűkíti kiadói tevékenységét (pl. lemond a monográfiák kiadásáról), vagy – stratégikusabban – újabb piacok után (a könyvtárak helyett intézetek, egyéni kutatók) néz, és új termékeket (pl. szoftvert) termel és forgalmaz, hogy kevésbé függjön a könyvtárak költségvetésétől. Ám a kiadói üzlet alapja mégis csak a primer tudományos szakirodalom publikálása marad. Ezt azonban olyan megváltozott körülmények között kell végezni, amit a felvevő piacként számon tartott intézmények „bekebelezettsége” jellemez; nem a könyvtárak által alkotott hálózatokról, hanem a különféle intézményeket, intézeteket, egyetemeket behálózó tényleges kábelekről van szó, melyeken keresztül a ma már olcsón tárolható információ központi helyről elérhető, lehívható. A piaci – és technológiai – kihívásra a kiadók rövid távú válasza a folyamathoz való igazodás, annak kihasználása és javítása lehet. Mivel a tudományos publikációk kéziratainak kb. 50%-a ma már valamilyen szövegszerkesztő, -feldolgozó alkalmazhatóságon, személyi számítógépen, terminálon készül, az elektronikus kéziratokat kellene szabványosítani. Kár az elektronikus termékből papír-alapú kéziratot készíteni, mikor az adatátvitel lehetősége is fennáll. Ahhoz viszont, hogy a sok cikkben, sokak által leírt „papír nélküli társadalom” megvalósuljon, a kiadók egész gondolkodásmódjának meg kell változnia, „adatbázis-orientálttá” kell válnia (hiszen milyen különbség van egy folyóiratcikk szerzője – John S. Doe – és egy adatbázis visszakeresési adata – Doe, John S. – között!). A könyvtárközi kölcsönzés, a BLLD-hez hasonló „szuperkönyvtárak”, és a könyvtárakon és kiadókon kívüli, egyes cikk-példányokat árusító cégek megjelenése egy új, olcsóbb és gyorsabb – de ma még ritka – cikk-kiadási módot sugall, melynek során a cikk csak megrendelése esetén jelenik meg és érkezik el a megrendelőhöz. A hosszabb távú válasz pedig a felhasználó (az információ végfelhasználója) középpontba állítása lehet, melynek érzékeltetésére Hunter egy 1995-ben játszódó jelenetet ír le, azonban óva int attól, hogy bárki is a „full text online” megoldásban lássa az elektronikus információterjesztés messiását.

És hol van a könyvtár? Mit tesz a könyvtárosképzés? Evans már említett cikke szerint az a változás, amely végbement (végbemegy) a kiadóknál, még nem érte el igazán a könyvtáros oktatókat és a könyvtárosokat. A könyvtárosképző intézményekre súlyosodó nyomás azonban mindenképpen kiprésel bizonyos válasz-intézkedéseket: szinte minden intézmény bevette már nevébe az „információ” kifejezés valamilyen formáját, és – ami fontosabb – egyre több kiegészítő kurzus indul különféle számítógépes témákban, adatbázisokban való keresés, adatbázis-kezelés tárgykörében. Végül is, új szakterületként, információszakemberek képzése jön majd létre, és a hagyományos könyvtárosképzés ennek részévé válik majd.

A gyűjteményépítésben évszázados gyakorlatot szerzett könyvtárosság pedig az információs anyagok értékelése, kiválasztása, beszerzése terén, további tapasztalatai alapján az információs szükségletek és igények vizsgálatában, az információk kivonatolása, indexelése során, de ennél szélesebb körben is: az információk rendezésében és

visszakeresésében, valamint az információkeresési és -használati szokások vizsgálatában járulhat hozzá jelentősen az új terület fejlődéséhez. Evans, a denveri egyetem könyvtáros-tanára, és – az utolsó cikkről lévén szó – talán a tematikus számot szerkesztő Hubbard szerint tehát a könyvtárt, a könyvtárügyet és a könyvtárost nem teszi feleslegessé, nem söpri el az „elektronikai forradalom”. Reménykedjünk mi is.

***

Egy tetszetősnek szánt bevezető mondat kedvéért nem ítékeztem-e túl sommásan a „latin világ” felett? – merült fel a kérdés, alig néhány héttel a fenti szemle kéziratának leadása után, ahogy kezembe került egy-egy spanyol és olasz folyóiratszám. Spanyolországban ugyanis – mint az *El Libro Espanol*ban megjelent tanulmány írja* – arra kell számítani, hogy az 1990-es években a könyvkiadás és -terjesztés folyamatainak ötven százaléka elektronikus eszközökkel megy majd végbe. Spanyolország a nyugat könyvvilágában jelentős helyet foglal el: 30 000 cím/év kiadói teljesítménnyel az USA, NSZK Japán és Anglia után az ötödik (Franciaországot megelőzve), könyvexportját tekintve abszolút számokban a negyedik, a termelés arányában az első helyen áll. Nem véletlen tehát, hogy a spanyol könyvkiadók szövetsége létrehozta az „új technológiák” bizottságát, és e bizottság elkészítette „*az új technológiák hatása a kiadásra*” című tanulmányát.

Az új technológiák – a mikroelektronika az informatikában és a telekommunikáció – hatása a kiadói tevékenységre kettős: egyrészt a könyvkiadás és -terjesztés folyamatát segíti, másrészt új típusú kiadványokat (szoftver, videodiszk stb.) teremt, és megteremt az elektronikus kiadást. A továbbiakban a tanulmány inkább a kiadói folyamatok számítógépesítésének lehetőségeit veszi sorra, a kéziratelőkészítéstől a könyvtervezésig. A könyvterjesztés, könyvkereskedelem terén az új technológia nem a számítógépes készletnyilvántartást, hanem az ISBN mellé a SAN (Standard Address Number) bevezetését és megfelelő távközlési hálózat meglétét feltételezve az automatizált távrendelést jelenti. Az adatbázisok, az online információkeresés, a videotex rendszerek és az adatátviteli hálózatok lehetőségeinek rövid ismertetése után a tanulmány az új technológiák elsajátítására, bevezetésére vonatkozó konkrét terv közreadásával zárul.

„Rómának esete” kissé más. A világ egyik leggazdagabb kulturális hagyományú országában, bár 1965-től 1985-ig 50,4%-ról 77,9%-ra növekedett azok aránya, akik egyáltalán valamit olvasnak, csökkent a sokat (évi 6, vagy annál több könyvet) olvasók száma. A felnőtt olasz lakosság 52,9%-a nem olvas könyvet, hosszú évek óta csökken a megjelenő kiadványok példányszáma, de még a könyvtárak száma is. Így sorakoznak – sokkal bővebben – az egymásra rímelő, egymást kiegészítő, de néha vitázó adatok az olasz könyvtáregyesület negyedéves folyóiratának a kiadók és könyvtárak címet viselő tematikus számában. A *Bollettino d'Informazioni*** 1985/3. számának vendégszerkesztői szerint a számot a kiadók és könyvtárak viszonyának – pontosabban: hiányzó viszonyának – szentelték, és hivatkoznak (majd egy cikkben ismertetve vissza is térnek) egy amerikai konfe-

* El impacto de las nuevas tecnologías en la edición. = *El Libro Español* 1985. 325–326.no.

** Editori e biblioteche, a cura di A. Aquilina D'Amore e M. Crasta = *Bollettino d'Informazioni* (Associazione Italiana Biblioteche). 1985. 3.no.

renciára. A University of Chicago Graduate Library School 42. konferenciájának címe – és témája – ugyanis így szól: „*Publishers and librarians: a foundation for dialogue*”; és ha ezt a dialógust kiadók és könyvtárosok között sikerült is Chicagóban megalapozni (anyagát mi is olvashatjuk a *The Library Quarterly* 1984-es első számában), a *Bollettino* lapjain a párbeszéd nem jött létre. A kiadói tevékenység mai gondjaival voltaképpen csak két rövidebb írás: az olasz kiadók egyesülete elnökének a szerkesztők kérdéseire adott válasza és a klasszika-filológus *Della Corte* professzor a Gutenberg-galaxis alkonyáról meditatáló írása foglalkozik. Ez utóbbi egyébként érdekes megoldást kínál a nyomtatott szó fennmaradása érdekében: a papír, a nyomtatvány maradjon meg a szöveg rögzítésének eszköze, az új technikai eszközök pedig vegyék át az illusztráció szerepét, hiszen ezt a video, vagy a számítógép outputját megjelenítő képernyő színes, mozgó, megállítható, visszajátszható (stb. képei bármilyen fejlett nyomdatechnikájú képnél, ábránál jobban el tudják látni).

A tematikus szám fontosabb cikkei az olvasás helyzetével a mai Olaszországban (De Mauro), a könyvterjesztés, könyvkereskedelem néhány problémájával (Golzio), kiadók és könyvtárak viszonyával (Vigini) foglalkoznak, mindannyian könyvtárosi szemlélettel közelítve a kérdéshez. *Vigini* különböző szempontokból vizsgálja tárgyát: áttekinti a könyvkiadás fejlődését és a könyvpiac kilátásait; a könyvtári másolat-szolgáltatást abban a reményben, hogy egy új jogi szabályozás megoldhatja a problémát; szemlét tart a könyvtárhassználók szocio-kulturális jellemzői felett; rámutat a kiadók felelősségére, hogy nem alakították ki közös stratégiájukat. *De Mauro* az olvasás helyét vizsgálva az egész ország kulturális helyzetét, de társadalmi fejlődését is érintő képet rajzol. *Golzio* cikkében a könyvtárügyi és bibliográfiai kiadványok példájából kiindulva vizsgálja meg, az olasz olvasói szokások és a könyvtári rendszer sajátosságainak figyelembe vételével a könyvterjesztés problémáit és eljövendő lehetőségeit (új technológiák nélkül). *Puglisi* pedig kiadó és könyvtár viszonyának egy klasszikus (és ismét csak elektronika-mentes) területét, a kötelezpéldány-ügyet világítja be, az olasz helyzetet – és reformjának lehetőségét – az Unesco Guidelines for legal deposit legislation c. kiadványával vetve össze.

Végül is, Amerikában vagy Olaszországban, papíron vagy mágnesszalagon őrizve, *gate-keepers*-nek vagy *custodi*-nak nevezve, a kiadók és a könyvtárosok az információ őrizzői, letéteményesei. Akár a nem-olvasással, akár az új technológiák kihívásával kell szembenézniük, egy hajóban utaznak. Az új technológiák befogadásával, a dialógus megalapozásával, egymás meg- és elismerésével csak annyit kellene elérni, hogy ne ellenkező irányba evezzenek.